

Paksy Zoltán

Válasz Cieger Andrásnak

A *Korall* szerkesztősége volt szíves felkínálni a lehetőséget, hogy reflektáljak Cieger András könyvemről szóló „kritikai megjegyzéseire”, melyet ezúton szeretnék megtenni. Nézzük tehát sorra a kifogásokat! Bírálóm elsőként azt említi, hogy úgy írtam könyvet a „magyarországi antiszemitizmus 19. századi történetéről”, hogy elkerültem a társadalomtörténeti elemzést, s ebből következően leegyszerűsítő az értelmezési keretem. Kicsit értetlenül állok a kritika előtt, mert eddig még nem írtam könyvet a „magyarországi antiszemitizmus 19. századi történetéről”. Könyvem nem társadalom- és eszmetörténeti, hanem – ahogy az már a címből is kiderül – politikatörténeti összefoglaló, az Istóczy Győző vezette antiszemita mozgalom történetét és tevékenységét mutatja be. A könyv 18. oldalán dőlt betűkkel kiemelve olvasható, hogy az Istóczy-féle mozgalom a 19. századi magyar antiszemita mozgalomnak csupán az *egyik* megnyilvánulása. Nem állt szándékomban ebben a kötetben ezt a hatalmas témát, vagyis a magyarországi antiszemita mozgalom történetét feldolgozni. Így könyvem természetesen nem tartalmaz széles körű társadalomtörténeti elemzést sem. Kicsit érthetetlen számomra, hogy bírálóm ennyire félreérti a könyv célját és tartalmát.

Cieger András szerint a magyarországi zsidóságot „egységesnek ábrázolom”, nem végezek árnyalt elemzést, nem foglalkozom annak különböző elemeivel, a neológ–ortodox irányzattal, a zsidóság rétegződésével, az asszimiláció folyamataival stb. Nos, valóban lehetne ilyen történeti szociológiai elemzést végezni, csak az nem kapcsolódna szorosan a témához. Az antiszemita mozgalom tevékenységével kapcsolatban ugyanis nem sok relevanciával bírt, hogy a magyarországi zsidóságnak milyen rétegei, ideológiai irányzatai, csoportjai voltak. Istóczy szerint például a zsidóság két ágra szakadása, az ortodoxok és a neológok ellentéte „mosolygásra gerjesztő viaskodás”, s csupán a „cél elérésére szolgáló eszközök” eltérő használatából ered. Mint írja, e két irányzat az „ollónak két metsző ága”, hiszen a cél ugyanaz: a nem zsidó társadalom feletti hatalom megszerzése (39–40). A kikeresztelkedett zsidót is ugyanolyan „zsidónak” látták, mint aki megmaradt a vallásánál. Nem én vagyok „végtelenül leegyszerűsítő”, hanem maguk az antiszemiták.

Cieger András szerint egyetlen okkal magyarázom a „19. századi antiszemita létét”, „a modernizáló zsidóság versus a kapitalizmus vesztese”-teóriával, vagyis gazdasági okokkal. Azon túl, hogy azt már tisztáztuk, nem a 19. századi antiszemita mozgalomról szól a könyv, hanem csupán annak egyik politikai mozgalommá szerveződött irányzatáról, azt állítom, hogy a 19. század második felében, Magyarországon lejátszódó modernizáció eredményezte változások adták a legfontosabb keretét a társadalmi feszültségeknek, s benne az antiszemita mozgalomnak.

nyerésének. Nem tudjuk, hogy Cieger András mennyiben kíván ezzel vitatkozni, mert saját nézeteit nem fejtí ki.

Az antiszemita mozgalom támogatóival kapcsolatban valóban nehéz adatszertű megállapítást tenni, de nem értem a kritikát, miszerint megalapozatlan arról beszélni, hogy a párt jelentős támogatottsággal bírt volna. Összehasonlítként érdemes megnézni a Katolikus Néppárt 1896-os választási eredményét. A párt mögött ott állt a klérus és a katolikus egyházi társadalom egy igen agilis része, köztük Prohászka Ottokár, illetve az arisztokrácia néhány politikailag rendkívül aktív tagja. Mindez gyakorlatilag korlátlan anyagi erőforrást jelentett, rendelkezett saját sajtóval és ott volt sok millió, megszólítható magyarországi katolikus, potenciális szavazó. És ez a párt a választáson pontosan ugyanannyi mandátumot szerzett, mint az Antiszemita Párt 1884-ben: 18 mandátumot!

A választójog kiszélesítésével kapcsolatosan tett megállapításomra, miszerint az határozottan kedvezett volna a pártnak, a következő, a kötetben többször előforduló – most fiktív számokat tartalmazó – esetet hozom fel érvként. Az antiszemita jelölt választási nagygyűlést tart, ahol ezer ember vesz részt és ünnepli. Majd a két hét múlva lezajló választáson ugyanítt 100 szavazatot kap. Talán nem szakmaiatlan azt feltételezni, hogy a választási gyűlésen javarészt választójoggal nem rendelkező személyek vettek részt, akik, ha megkapják a választójogot, a pártra szavaznak, és növelik a támogatottságát.

Bírálom szerint a könyv a politikatörténeti háttérrel sem mutatja be, s erre konkrét példákat említ, elsőként azt, hogy nem mutatom be, milyen volt a Függetlenségi Párt viszonya az antiszemitákhoz. Ezzel szemben megint értetlenül állok. Ezt a kérdést a kötetben több helyen kifejtem, mert valóban fontos probléma. A könyvben szó van a Függetlenségi Párton belül, az antiszemitákkal kapcsolatosan artikulálódó, eltérő irányzatokról és ezek harcáról (92, 109–110, 122), több helyen pedig a vidéki viszonyokról és a két politikai mozgalom ottani küzdelméről írok (164 – Cegléd; 172–173 – Kecskemét; 190–191 – Somogy megye; 192 – Nyíregyháza).

Cieger András másik példája szerint a kötetben „rejtve marad a kormányzat reakciója, a konkrét ellenlépések, akár a helyi közigazgatás, akár a belügyminiszter szintjén”. A kormányzat konkrét reakciójáról és ellenlépéseiről több helyen esik szó (103, 157, 159, 173–174), Tisza Kálmán miniszterelnök (egy ideig belügyminiszter is) véleményét, megszólalásait pedig számtalan helyen idézem (78, 84, 87–88, 116, 142–143 stb.).

Arról csakugyan nem írok részletesen – mint ahogy nagyon sok minden másról sem... –, hogy az antiszemiták tevékenysége milyen visszhangot váltott ki a „zsidó sajtóban”. Érdekes adalék lehetett volna, ám ennél nem több, mert ez nem volt különösebb hatással az antiszemiták tevékenységére. (Nem világos egyébként, hogy Cieger András mit ért „zsidó sajtó” alatt, az antiszemiták például a velük szimpatizáló lapokon kívül mindent ide soroltak.) Bírálom szerint elnagyolt képet rajzolok az Antiszemita Párt parlamenti frakciójának a működéséről is, de erre nem tudok reagálni, mert állítását semmilyen konkrétummal

nem támasztja alá. (Érdekesnek tartom továbbá, hogy Mikszáth, akinek megjegyzése korábban a felszínesség példája volt, ezúttal mint hiteles forrás tűnik fel a színen...)

A bírálóat következő része az Antiszemita Párt jelentőségével, korabeli, társadalomra gyakorolt hatásával foglalkozik. Először úgy tűnik, mintha Cieger András egyetértene az általam is mondottakkal, miszerint a párt eljelentéktelenedett, „ám az antiszemita gondolatok kulturális kódként tovább éltek különböző társadalmi szervezetekben és végső soron az emberek fejében”. Utána viszont idéz két szakirodalmi megállapítást, melyek szerint „az 1870/80-as évek politikai antiszemitizmusa nem eresztett mély gyökereket Magyarországon”. Nem világos, hogy Cieger András melyikkel ért egyet. Nézetem szerint az antiszemitizmus a századfordulóhoz közeledve egyre mélyebb gyökereket vert a magyar társadalomban, és döntő mértékben járult hozzá a Trianon utáni keresztény-nemzeti kurzus ideológiájának és politikai rendszerének kialakulásához. Ezen a ponton elérkezettünk volna egy valós szakmai vitához, feltéve, ha bírálóm kifejti, hogy mi is az álláspontja, de ehelyett csak egy sor kérdést tesz fel, melyek mind „mi lett volna, ha” tartalmúak, s melyeket szerinte nekem meg kellett volna válaszolnom.

A következő problémakör, amit tárgyal, az eszmetörténet. Itt újra felbukkan a lehetősége egy szakmai vitának. Az agrarizmus és a politikai katolicizmus ideológiáját valóban nem mutatom be részletesen, mivel ezek társadalmi térnyerése az antiszemita mozgalom hanyatlása után, az 1890-es években történt. Cieger András ennek ellenére hiányolja ezt, megállapítja, hogy ezeket az antiszemita mozgalommal együtt egy rendszerben kívánom láttatni, mint a magyar jobboldali radikalizmus előtörténetét. Ez valóban így van, csak ezt a kötetben részletesen nem fejtettem ki, csupán röviden utaltam rá. Könyvem ugyanis – ahogy azt már említettem – nem a magyarországi antiszemitizmus 19. századi történetéről, hanem az Istóczy-féle antiszemita mozgalom tevékenységéről szól. Itt jelenik meg Szabó Miklós történész személye, akiről Cieger András korábban már írt kritikát, s ez utóbbiból válhatnának Cieger eltérő nézetei ismertté, ám ezek kifejtésére és az ezzel kapcsolatos szakmai vitára a legkisebb fáradságot sem veszi, így én sem teszem. Ehelyett az időben ide nem illő, 1870-es években megjelent, általam idézett antiszemita művet említi, mint egy „teljesen visszhangtalan kiadványt”, amely szerinte alkalmatlan arra, hogy az antiszemitizmus társadalmi befolyását példázza. Csakhogy én nem is ezért hoztam fel, hanem azt kívántam bemutatni, hogy teljesen ismeretlen szerzők már Istóczy Győző fellépése és az antiszemita mozgalom megindulása előtt milyen meglepően koherens antiszemita narratívával rendelkeztek. Az, hogy az Arcanum Digitális Tudománytárban nem talált róla semmit, vagyis hogy a szerző egy nímand, szerintem épp ezt az állítást erősíti.

„Nyilvánvaló szakmai hiba Bosnyák Zoltán 1940-ben megjelent könyvét – mindenféle indoklás nélkül – igazolásaként hosszan idézni az Istóczyt ért jogi sérelmekkel kapcsolatban” – írja Cieger András. Vajon miért írja, hogy ezt a részt az Istóczyt ért jogi sérelmek igazolásaként idézem, amikor oda van írva a szöveg

fölé nagybetűkkel, hogy ezt azért idézem, hogy bemutassam a későbbi antiszemita szerzők interpretációját ezzel az üggyel (a baltavári üggyel) kapcsolatban?

Bírálom szerint szakmai hiba az is, hogy egy 1880-as években elhangzott parlamenti beszédet az 1930-as évek nemzetiszocialista fajelméletéhez hasonlíttok. Ide idézem Szalay Károly országgyűlési felszólalását 1884-ből, és az olvasóra bízom, hogy vonható-e párhuzam a kettő között (219):

„Tehát a zsidó-kérdés létezik [...] mint faji kérdés, a fajok szupremáciájának kérdése. Hiszen kinek jutott eszébe még valaha azon tapasztalati tényt kétségbe vonni, hogy a fekete bőrű embernek általában a fajnak intelligenciája nem ér fel a fehérbőrű emberével? Ki vonhatná kétségbe alaposan azt, hogy a vörösbőrű ember elvész, meghal, elcsenevész, de nem civilizálódik és hogy visszajöjjünk a tengeren túlról, ugyan ki meri tagadni azt, hogy az az egynehány vándorcigány századok óta sem szoktatható arra, hogy rendes lakást tartson és rendszeren foglalkozzék, nem szoktatható arra, mert fájának sajátsága. Nem századok, ezredévek bizonyítják azt, miként a sémi fajnak tulajdonsága, hogy az államalkotó, de különösen államfenntartó elemet képezni nem tud, hogy azon népek közt, melyek közé keveredett, folyton feloszlato elemet képez.”

„Paksy többször utal az agrárius mozgalomra modernizációellenes szerveződésként (266), amely az antiszemitizmus egyik motorja volt” – írja Cieger. Ezzel szemben én semmi ilyet nem állítok. Idézek ugyanerről az oldalról: „antiszemita tartalom azonban nem jelent meg a[z agrárius] mozgalom hivatalos programjában... [A] két mozgalom között gyakorlatilag semmilyen kapcsolódás nem jött létre” (266–267). Cieger András mondatának első fele igaz, azt állítom, hogy az agrárius mozgalom a hagyományos, földből élő társadalmi rétegek szakmai érdekképviselői szerveként, a pénz- és ipari tőke ellenfeleként alakult meg, egyre erősebb politikai töltettel és látens antiszemitizmussal. A mondat második felének illetően idekapcsolása azonban egyszerű csúsztatás. Az agrárius mozgalom egyébként már csak azért sem lehetett az antiszemita mozgalom motorja, mert időben később bontakozott ki, így nem lehetett arra hatással.

Cieger András szerint egyoldalúan csak a katolikus alsópapságot és a politikai katolicizmus eszméit hozom összefüggésbe az antiszemita mozgalommal, s kevés figyelmet szentelek a protestánsoknak. Ezzel kapcsolatban szeretném felhívni a figyelmet a kötet 203–205. oldalán található elemzésre, amely szerint a mozgalomnak három, földrajzilag jól körülhatárolható bázisterülete volt. Ezek közül kettőnek, a dél-dunántúlinak és a Pozsony környékének a lakossága szinte teljesen katolikus vallású volt. Csupán a harmadik, az alföldi terület volt vegyes lakosságú. Vagyis az antiszemita mozgalom támogatói jellemzően a katolikus lakosság köréből jöttek. Izgalmas kérdés, s további kutatásoknak kell majd tisztázniuk az antiszemita mozgalom nézeteinek továbbélését, hatását a politikai katolicizmus eszméire, majd a Katolikus Néppárt tevékenységére. Cieger egyébként itt idézi Szász Károly református lelkész, „liberális politikus” levelét, csak éppen ez nem arra példa, amire ő szeretné. Ezek szerint mégiscsak komoly gyö-

keret vert a korabeli magyar társadalomban az antiszemitizmus, ha még egy liberális politikus is az volt, sőt még a pogromot is helyeselte? (Ugyanez vonatkozik a korábban idézett Andrassy-levélre is, miszerint egy „liberális, európeér politikus” hitt a vérvádban?!)

Tovább haladva a kritikán, Cieger András szerint nem elemzem a forrásait, és hiányzik a kötetből a forráskritika. Mivel itt sem szolgál konkrétummal, erre sem tudok reagálni. Az említett Kossuth-ügy tulajdonképpen egy politikai bulvártörténet, komolyabb politikai következményei nem voltak, csak az érdekesség – na meg a pompás kossuthi retorika – kedvéért mutattam be, s valóban, mintegy belső függelékként került a szövegbe.

A tiszaezlári perről szóló sajtótudósításokról Cieger András „biztosan nem merné kijelenteni, hogy objektívek voltak, a valóságot igyekeztek feltárni”. Ez a megállapításom – ahogy az a kötetből kiderül – a nagyobb lapokra, elsősorban a két nagy párt lapjára vonatkozott, s ha valaki nemcsak ezt a tendenciózan kiemelt félmondatot olvassa el, hanem az egészet, akkor világossá válik, hogy nem arra vonatkozik, hogy az újságok autentikus forrásként szolgálnának a tiszaezlári eset feltárásához, hanem arra, hogy politikai szerepet játszottak az eseményekben, mert igyekeztek megnyugtatni a társadalmat. Ellentétben az antiszemita lapokkal.

Cieger András a legélesebb kritikával a „Gondolatkísérlet” című pár soros minifejezetet illeti, itt is félreértve, félreértelmezve azt. Úgy állítja be, mintha én meg akartam volna oldani a tiszaezlári ügyet, és közöltem a végeredményt. Természetesen erről szó sincs. Az emberi közösségekben, egyáltalán az emberekben a félelmet kiváltó egyik legfontosabb tényező a bizonytalanság. Ha nem tudjuk, mi történt vagy mi fog történni, képesek vagyunk a legelképzhetetlenebb dolgokat is feltételezni. Ez a helyzet a tiszaezlári ügygel kapcsolatban is. Abban a pillanatban azonban, amint biztosan tudjuk az igazságot, eltűnik a varázslat, megszűnnek a félelmeket gerjesztő tévhitek, hiedelmek, szélsőséges elképzelések. Az idézett fejezetben feltételeztem azt az esetet, hogy tudjuk mi történt: a koronatanú vallomásán alapuló egyik lehetséges forgatókönyvként egy súlyos bűncselekményt követtek el. És akkor tegyük fel a kérdést, ha akkor kiderült volna, hogy akár ez, akár valamelyik másik lehetséges forgatókönyv valósult meg, ismernénk-e ma Tiszaezlár nevét? Ilyen esetek százával fordultak elő a korabeli Magyarországon. Tiszaezlárt nem maga az ügy, hanem a bizonytalanságból, az ismeretlentől való félelemből, a hiedelmekből és tévhitekből felépített vérvádtette világhírűvé. S persze mások mellett, ugyanezek a tényezők játszanak fontos szerepet az antiszemitizmus kialakulásában és terjedésében is. Erre kívántam utalni a „gondolatkísérlettel”. Aki előítélet nélkül közelít ehhez a kérdéshez, úgy gondolom, nyugodtan elmondhatja a véleményét, akár történészként is, kélőpve néhány gondolat erejéig egy monográfia keretei közül. (Azt csak zárójelben jegyzem meg, hogy ez egyben arra a megjegyzésre is válasz, miszerint nem tulajdonítok jelentőséget az antiszemitizmus terjedésében szerepet játszó társadalomlélektani folyamatoknak, babonáknak, félelmeknek.)

Fontosnak tartom végül megjegyezni, hogy Cieger András észrevételei – ahogy láttuk – újra és újra a tisztaeszlári ügyhöz kanyarodnak vissza. Könyvem 137. oldalán azonban ezzel kapcsolatban az olvasható, hogy ezzel a témával „csak annyiban és olyan értelemben foglalkozom, hogy mennyiben hatott vagy járult hozzá az antiszemita mozgalom kibontakozásához”. Azzal a megállapításával pedig, miszerint vigyázni kell arra, hogy milyen „hatást érünk el a laikus olvasóban” az írásunkkal, nem tudok mit kezdeni. Nálam az olvasó manipulálásának a szándéka, mint szempont, fel sem merült.

Összefoglalva válaszomat: természetes, hogy könyvem tartalmazhat hibákat, lehetnek hiányosságai, s ezt tudományos recenziók tárgyává lehet tenni. Cieger András megjegyzései esetében számomra nyilvánvaló, hogy nem erről van szó. Írása érvek helyett minősítéseket és szándékos, néha már nevetséges félremagyarázásokat tartalmaz. Szerintem szinte példátlan, hogy egy történész a vele más véleményen lévő kollégával szemben nem azt az eljárást követi, hogy eltérő nézeteit egy szakmai orgánumban kifejtve vitát kezdeményez, hanem ilyen hangvételű (és stílusú!) támadást intéz ellene.